

Питання недійсності договору страхування одне з найбільш поширених у судовій практиці. Насамперед зупинимось на теоретичному аспекті цього питання. Термін «недійсні правочини» є умовним і підкреслює те, що це дія, яка мала вигляд правомірності, але була квазіправочином [55, с. 95].

З огляду на те, що договір страхування, як і будь-який правочин, має відповідати загальним вимогам, додержання яких необхідне для дійсності угоди, останні можна поділити на загальні і специфічні (притаманні лише для страхової діяльності). Розглянемо ці підстави більш детально.

Договір страхування вважається недійсним із моменту його укладання у випадках, передбачених Цивільним кодексом України (статті 215–236). Здебільшого такі правочини мають певні вади форми, змісту або складу, визначені ст. 203 ЦК України [2].

Щодо ознак, притаманних лише для страхової діяльності, то відповідно до ЗУ «Про страхування» договір страхування визнається недійсним і не підлягає виконанню також у разі:

- 1) якщо його укладено після страхового випадку;
- 2) якщо предметом договору страхування є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення, що набуло законної сили [4].

7.3. Зміст договору страхування у сфері інновацій

7.3.1. Суб'єкти страхових правовідносин

Суб'єктами страхових відносин є страховик, страхувальник, вигодонабувач, страхові посередники (страхові й перестрахові брокери, страхові агенти), об'єднання страховиків та ін. Сторонами договору страхування є страховик і страхувальник.

Страховик — це юридична особа, яка відповідно до договору або на підставі закону бере на себе обов'язок відшкодувати шкоду, завдану страхувальнику (застрахованій особі, вигодонабувачеві або третій особі) в результаті настання певної події (страхового випадку). До страховиків в Україні висуваються певні вимоги: (а) ним може бути лише фінансова установа; (б) вони створюються у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств із додатковою відповідальністю; (в) повинні відповідати ліцензійним умовам щодо провадження певного виду страхування й отримати ліцензію; (г) учасників страховика повинно бути не менше трьох.

Такі вимоги визнаються основними до цього суб'єкта. Проте існують і додаткові вимоги, які висуваються здебільшого щодо державного нагляду й регулювання його страхової діяльності. По-перше, забороняється провадити страхову діяльність на території України страховиками-нерезидентами, крім певних видів страхової діяльності, пов'язаних, як правило, зі страхуванням зовнішньоекономічних ризиків, перестрахованням і страховим посередництвом. Проте цей перехід від «тепличного» функціонування страхового ринку в Україні, створеного законодавцем шляхом дозволу проводити страхову діяльність в Україні виключно страховиками — резидентами України [4], до відкритості ринків страхових послуг для нерезидентів, що здійснюється на шляху інтеграції до Всесвітньої торгової організації, потребує захисту національного елемента, оскільки останній ще не в змозі конкурувати з великими транснаціональними компаніями. Уведення режиму вільного функціонування на ринках фінансових послуг таким чином призведе до повного знищення національних операторів, чого, безперечно, допустити не можна. По-друге, не дозволяється використовувати в найменуванні юридичної особи терміни «страховик», «страхова компанія», «страхова організація» і похідні від них суб'єктам, які не отримали ліцензію на здійснення страхової діяльності. По-третє, загальний розмір внесків страховика до статутних капіталів інших страховиків України не може перевищувати 30 відсотків його власного статутного капіталу, в тому числі розмір внеску до статутного капіталу окремого страховика не може перевищувати 10 відсотків (окрім страховика, який здійснює на внески до статутного фонду інші види страхування, ніж страхування життя, в разі внесення до статутного капіталу страховика, який здійснює страхування життя), що запобігає створенню кептивних структур та підвищенню платоспроможності страховика. По-четверте, висуваються певні вимоги й до розміру статутного капіталу страховика: для ризикових видів страхування це сума, що еквівалентна 1 млн євро, а для страховика, який займається страхуванням життя, — 1,5 млн євро. При цьому статутний фонд повинен бути сплачений виключно в грошовій формі, за винятком державних цінних паперів, але не більше 25 % від фонду [4].

Слід звернути увагу на поступовий перехід від «дотримання вимог» до «пруденційного» нагляду. У зв'язку із цим укажемо недоліки страхового нагляду, що базується на дотриманні вимог, а саме: (а) страхові компанії здебільшого знаходять способи обходу деталізованих норм

(в Україні, зокрема, певні компанії використовують кошти статутного фонду для надання безвідсоткових позик власникам компанії, роблять короткострокові запозичення коштів напередодні подання звітності до Нацкомфінпослуг для здійснення інвестицій в активи на підтримку технічних резервів, продаючи після дати звітності ці активи і повертаючи ці кредити); (б) деталізовані правила та нормативні положення застарівають через динамічний розвиток страхової галузі й починають шкодити учасникам ринку страхових послуг; (в) нагляд, що базується на дотриманні вимог, передбачає залучення значної кількості працівників для перевірки дотримання чинних вимог.

У той же час пруденційний нагляд має свої переваги: (а) такий нагляд потребує більшої підзвітності та відповідальності з боку директорів і керівництва страхової компанії, а це розглядається як перевага, оскільки порівняно з посадовцями наглядових органів ці особи, безумовно, мають більше знань і досвіду для прийняття операційних рішень щодо діяльності страхової компанії; (б) нагляд на основі ризиків є більш активним, тому що він вимагає від компаній визначення тієї чи іншої політики, контролю і процедур для подолання різних ризиків, з якими стикається компанія. Пруденційна політика, контроль і процедури, спрямовані на управління ризиками, як правило, перешкоджають розвиткові високоризикових ситуацій.

Значимо також додаткові переваги попереджувального нагляду: (а) такий підхід до державного регулювання страхової діяльності дозволяє швидко реагувати на зміну тенденцій ринку шляхом надання Нацкомфінпослуг права вносити зміни в нормативні документи стосовно контролю за діяльністю страхових компаній; (б) підхід на основі ризиків є більш характерним для ринкових умов та більш ефективним і зрозумілим для страхових компаній, оскільки вже використовується при проведенні ними страхування інших учасників ринку. Таким чином забезпечується паритет у внутрішній і зовнішній діяльності професійних учасників страхових ринків. Одночасний перехід до діяльності, що ґрунтується на ризиках як при здійсненні власної діяльності страхових установ, так і для регулювання страхової діяльності страхової компанії, дозволить зробити ринок більш конкурентним; (в) система пруденційного нагляду передбачає при регулюванні врахування тих параметрів, що при системі дотримання правил залишаються поза увагою, проте мають іноді визначальний характер. Такий підхід дозволяє виявити недоліки діяльності страховиків на ранніх етапах виникнення.

Відповідно до вітчизняного законодавства страхувальниками можуть бути: (а) юридичні особи та (б) фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Крім указаних категорій, існують так звані застраховані особи — треті особи, на користь і за згодою яких укладається договір страхувальником, окрім випадків, передбачених чинним законодавством. Ці особи можуть набувати правосуб'єктності страхувальників згідно з договором страхування.

Передбачається також страховий захист інтересу третіх осіб до предмета страхування шляхом призначення вигодонабувачів (бенефіціарів, призначених для отримання страхових виплат або відшкодування, з правом заміни останніх до настання страхового випадку).

Зважаючи на предмет дослідження, слід зупинитися докладніше на страхових посередниках як формі агентських правовідносин.

Практика страхових правовідносин виробила дві групи страхових посередників: прямі та непрямі.

Під прямими посередниками розуміють страхових або перестрахових брокерів, страхових агентів.

Страхові брокери — це суб'єкти підприємницької діяльності, які відповідають таким умовам: (а) здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу в страхуванні як страхувальник; (б) не мають права отримувати та перераховувати страхові платежі, страхові виплати та виплати страхового відшкодування; (в) є для них виключним видом діяльності, перелік якого затверджується уповноваженим органом. Перестрахові брокери — здійснюють ту ж діяльність на ринку перестраховання.

Законодавством передбачена можливість поєднання цих двох видів діяльності одним суб'єктом підприємницької діяльності.

На відміну від брокерів, страхові агенти (а) діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності (укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані із здійсненням страхових виплат та страхових відшкодувань); (б) є представниками страховика і діють у його інтересах за винагороду на підставі договору доручення зі страховиком.

Основні вимоги до реєстрації та діяльності страхових посередників закріплені в Положенні про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затвердженому постановою КМУ від 18 груд-

ня 1996 р. № 1523 [56], та Положенні про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів, затвердженому Розпорядженням Державної комісії з регулювання ринку фінансових послуг України від 28 травня 2004 р. № 736 [57].

Під непрямыми посередниками розуміють (а) осіб, що професійно оцінюють страхові ризики й тарифи (андерайтер, актуарій, сюрвеєр), і (б) тих, що оцінюють страхові збитки (оцінювачі, аварійні комісари, аджастери та диспашери).

Взаємне страхування полягає у створенні страхового товариства учасниками ринку страхових послуг та переданні йому своїх ризиків із метою розкладення їх на більше коло суб'єктів. Це дозволяє розікласти ризики не тільки в часовому критерії, але й в просторовому, на певних ринках страхових послуг або навіть на декількох ринках. Функціонування цих товариств не має комерційного характеру, а отже, не приносить прибутку своїм засновникам. Однією з переваг взаємного страхування перед комерційним є можливість систематичного контролю з боку членів товариства. На жаль, в Україні не створено правової бази для функціонування цих інститутів. Стаття 14 ЗУ «Про страхування» та Тимчасове положення «Про товариства взаємного страхування» [58] практично не надають правового регулювання взаємного страхування і тим більше для страхування ризиків на ринках фінансових послуг. Наприклад, досвід Польщі, де в профільному законі регулюванню взаємного страхування присвячено цілий розділ, показує, що ці товариства отримують усе більшу популярність [49, с. 89–93].

На нашу думку, товариства взаємного страхування не здійснюють страхування в його чистому вигляді, а, скоріше, є механізмом самострахування в рамках декількох суб'єктів.

Об'єднання страховиків — спілки, асоціації та інші об'єднання — створюються страховиками для координації своєї господарської, економічної та суспільної діяльності й не мають права укладати договори страхування. Вони засновуються на підставі статуту та підлягають державній реєстрації Міністерством юстиції України з повідомленням у 10-денний строк Нацкомфінпослуг.

Важливими учасниками страхових правовідносин є бюро та пули, які створюються в деяких видах страхування (авіаційне, морське страхове бюро та ядерний страховий пул). Основне їх завдання — створення додаткових гарантій за цими видами страхової діяльності.

7.3.2. Права та обов'язки сторін договору страхування

Узагальнення законодавства України дозволяє виділити три групи прав та обов'язків сторін за договором страхування: (а) права та обов'язки, які виникають під час укладання договору; (б) права та обов'язки, які сторони виконують під час дії договору страхування; (в) права та обов'язки, що пов'язані з настанням страхового випадку.

Зважаючи на вищевикладене, розглянемо права та обов'язки сторін на різних стадіях договору страхування.

(А) Права й обов'язки, що виникають під час укладання договору.

Обов'язок страховика: ознайомити страхувальника з умовами й правилами страхування. Цей обов'язок є важливою гарантією дотримання прав страхувальника, оскільки правила страхування, затверджені Нацкомфінпослуг, є джерелом регулювання страхових відносин. При недотриманні страховиком цієї вимоги страхувальник звільняється від виконання обов'язків чи дотримання умов, передбачених цими правилами. Особливої уваги цей обов'язок потребує при обов'язковому виді страхування, де правила страхування відіграють значну роль.

Обов'язки страхувальника. Основними обов'язками страхувальника на цьому етапі є надати інформацію про ступінь страхового ризику, тобто про всі відомі йому обставини, що мають істотне значення для встановлення страхового ризику, і повідомити про всі інші чинні договори щодо предмета страхування.

Ризик, як імовірність настання події, є поняттям відносним. Існує ціла система показників кількісної оцінки ступеня ризику в економіці [див.: 36, с. 101–106; 37, с. 60–66; 38]. Він може бути меншим або більшим, зменшуватися чи збільшуватися. Таке розуміння ризику має важливе значення для страховика, воно покладено в основу розрахунків ступеня ймовірності настання страхового випадку [20, с. 506].

Звернімо увагу ще на один з основних загальновідомих принципів страхування — компенсаторний. Страхування є за своїм призначенням не засобом безпідставного збагачення, а механізмом відшкодування збитків (що відрізняє його від пари, лотереї та ін.). У вітчизняному законодавстві цей принцип закріплено в ст. 9 ЗУ «Про страхування», де чітко встановлено, що страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Для захисту від несумлінних страхувальників передбачено, що частина збитків не відшкодовується страховиком згідно з дого-

вором страхування (так звана франшиза). Не може загальне страхове відшкодування перевищувати дійсної вартості майна, навіть у разі страхування в декількох страховиків, у такому випадку кожен страховик здійснює виплату пропорційно розміру страхової суми [4]. Це стимулює страхувальника до відвернення страхової події, знижує ризик і зміцнює договірну дисципліну. В. І. Серебровський, розглядаючи це питання, зазначає: «... Коли страховик укладає договір страхування, він не бере на себе обов'язку поновити ту чи іншу річ, що постраждала від настання страхового випадку, а зобов'язується лише відшкодувати той збиток, що може понести страхувальник... До того ж цілком можливе одночасне страхування декількома особами, які знаходяться в різних юридичних відносинах стосовно однієї й тієї ж речі (власник, заставоутримувач, перевізник та ін.)» [16, с. 78, 79]. Отже, страхувальник повинен повідомити і про договори страхування третіх осіб, якщо йому про це відомо. Недотримання цього обов'язку веде до нікчемності договору страхування (ст. 989 ЦК України).

(Б) Права та обов'язки, які сторони виконують під час дії договору страхування.

Обов'язки страховика. Основними обов'язками страховика під час виконання договору страхування є нерозголошення (конфіденційність) інформації щодо страхувальника та зобов'язання переукласти страховий договір за заявою страхувальника в разі зменшення страхового ризику чи зміни вартості застрахованого майна.

Обов'язки страхувальника. Своєчасна сплата страхових внесків (премій, платежів), що є не тільки обов'язком страхувальника, але й підставою для набрання чинності договором страхування і визначення розміру страхового відшкодування.

Іншим обов'язком страхувальника на цьому етапі є вжиття заходів для запобігання настання страхового випадку. Випадковість як елемент страхування ґрунтується на положенні, що сторонам страхування достеменно невідомо, чи станеться передбачувана подія. Є також інший аспект цього елемента, який полягає в тому, що настання страхової події не повинно бути наслідком навмисних дій страхувальника. Стаття 26 ЗУ «Про страхування» передбачає як підставу для відмови страховика в здійсненні страхових виплат або страхового відшкодування навмисні дії страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування, спрямовані на настання страхового випадку [20, с. 510].

Суттєвим обов'язком страхувальника є також повідомлення страховика про будь-які зміни страхового ризику.

(В) Права та обов'язки, пов'язані з настанням страхового випадку.

Обов'язки страховика:

- протягом двох робочих днів, як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити заходів щодо оформлення всіх необхідних документів для своєчасного здійснення страхової виплати або страхового відшкодування страхувальнику. Вчасне повідомлення про настання страхового випадку дає можливість страховику своєчасно запобігти або зменшити збитки та дозволяє боротися з випадками страхового шахрайства;
- відшкодувати витрати, понесені страхувальником при настанні страхового випадку, з метою запобігання або зменшення збитків, якщо це передбачено умовами договору;
- при настанні страхового випадку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування в передбачений договором строк.

Обов'язки страхувальника:

- вживати заходи щодо запобігання та зменшення збитків, завданих унаслідок настання страхового випадку;
- повідомити страховика про настання страхового випадку в строк, передбачений умовами страхування;
- повідомити страховика про повне відшкодування збитків за майновим страхуванням від особи, винної в їх заподіянні. Покладання такого обов'язку відповідає основному завданню страхування, що полягає в мінімізації збитків, а не в безпідставному збагаченню суб'єкта страхових відносин.

На сторони може бути також покладено інші права та обов'язки, передбачені умовами договору страхування, Правилами страхування або законом.

7.3.3. Деякі питання судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування

Маючи на меті виявлення найбільш типових помилок, що виникають у судовій практиці під час застосування правових положень про договір страхування, нами проаналізовано відповідні акти правосуддя з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Як уже зазначалося в попередніх підрозділах, будь-яка особа (як фізична, так і юридична), що укладає договір страхування зі страховиком, передусім має на меті отримати страховий захист у разі настання зумовлених і означених письмовою домовленістю сторін страхових

випадків. Праву страхувальника на отримання страхового відшкодування (страхової виплати) кореспондує, з одного боку, обов'язок страховика здійснити їх, а з другого, відмовити в такій виплаті (відшкодуванні). Якщо контрагент за договором страхування не погоджується з таким рішенням страхової компанії, то має право отримати їх у примусовому порядку шляхом подання відповідного позову до суду.

Аналіз практики розгляду справ, що впливають із договорів страхування, зокрема, у зв'язку з відмовою у виплаті страхового відшкодування (страхової виплати), свідчить, що в цілому суди правильно застосовують відповідні положення страхового права в процесі здійснення цивільного судочинства. Але суди вдаються лише до поверхового аналізу правовідносин між страхувальником і страховиком, що призводить до їх неправильної кваліфікації, нез'ясування всіх юридично значимих обставин справи, ненадання належної оцінки поданих сторонами доказів і, зрештою, ухвалення незаконного й необґрунтованого судового рішення.

Однією з розповсюджених підстав для відмови у виплаті страхового відшкодування є порушення умов договору страхування, а саме неповідомлення страховика про передачу транспортного засобу в керування довірєній особі. Слід зазначити, що в практиці укладання договорів добровільного страхування наземних транспортних засобів за системою КАСКО досить часто зустрічаються випадки, коли страхувальник є власником застрахованого транспортного засобу, але не має права керування ним. При цьому страховик або обізнаний із колом осіб, які таке право мають, або не звертає уваги на цю обставину, що вже наперед унеможливорює виконання з його боку договірних обов'язків щодо виплати страхового відшкодування.

Судова практика демонструє неоднозначність у рішеннях судів різних інстанцій щодо оцінки доказів обізнаності страховика про осіб, допущених до керування застрахованим транспортним засобом. Наприклад, у справі № 6-2195 колегія суддів судової палати в цивільних справах ВССУ підтримала висновок суду першої інстанції і скасувала рішення апеляційного суду, наголосивши, що апеляційний суд, відмовляючи в задоволенні позову, порушуючи вимоги ст. 303, 316 ЦПК України, не дав належної правової оцінки поданим позивачкою доказам, зокрема, не врахував поінформованості страховика про всіх осіб, які мали право керувати автомобілем позивачки, що призвело до неправильного вирішення спору. Ухва-

лючачи рішення про задоволення позову й стягнення з відповідача страхового відшкодування, суд першої інстанції, з яким погодилася й касаційна інстанція, виходив із того, що: «...при укладенні договору страхування та підписанні страхового поліса ОСОБА_6 надала страховику свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу., з якого вбачається, право керування зазначеним автомобілем має ОСОБА_7... Тобто відповідачу було відомо про те, що право керування вказаним транспортним засобом належить ОСОБА_7, а позивачка посвідчення водія ніколи не мала, отже, відмова страховика у виплаті страхового відшкодування на підставі того, що його не було повідомлено про всіх осіб, що можуть керувати вказаним автомобілем, не може вважатись обґрунтованою».

Іншою розповсюдженою помилкою, що зустрічається в практиці правозастосування судами законодавчих норм досліджуваного правочину, є невизначення або неправильне визначення правового статусу вигодонабувача за договором страхування. Зокрема, доволі часто при розгляді позовів про стягнення невикрашеного страхового відшкодування або про стягнення виплаченого страхового відшкодування в порядку регресу суди не враховують, що договором страхування може бути передбачена виплата страхового відшкодування вигодонабувачу, а тому його правовий статус у договірних відносин і процесуальний у судовому процесі судами не з'ясовується (Ухвала ВССУ від 14 березня 2012 р. у цивільній справі № 6-2916св12 — Додатки Б і В).

Ще одним спірним питанням, що впливає з практики розгляду цивільних справ, пов'язаних із договором страхування, є виконання обов'язку страховика щодо ознайомлення страхувальника з правилами страхування і взагалі їх застосування до відносин, що виникають із договору страхування. Суди виходять із того, що, хоча правила страхування не мають юридичної сили, однак якщо на них є посилання в договорі, підписаному обома сторонами, то вони є обов'язковими і для страхувальника.

Як правило, суди роблять висновок, що підпис страхувальника в договорі страхування або в заявці до такого договору про ознайомлення з правилами страхування свідчить про його ознайомлення з останніми. При цьому суди не вдаються до встановлення того, чи надавався примірник таких правил страхувальнику, чи йому було лише повідомлено про них, що, з нашого погляду, не може свідчити про законність та обґрунтованість таких судових рішень.

Цей висновок впливає з того, що зазвичай правила страхування як багатосторінковий документ, що містить безліч професійних термінів і визначень, потребує ретельного вивчення з метою осмислення їх положень.

Поширеним у судовій практиці є безпідставне стягнення з осіб, до яких пред'явлено позов у порядку суброгації, сум страхових виплат (страхового відшкодування), сплачених вигодонабувачеві або страхувальнику. Так, наприклад, страхувальник може отримати відшкодування завданих збитків від винної особи, а страхова компанія в цей час виплачує страхове відшкодування вигодонабувачеві, а потім звертається до винної особи з позовом на підставі права зворотної вимоги. У такому разі не можна допускати покладення на винну особу подвійної майнової відповідальності — як перед страхувальником, так і перед страховою компанією водночас.

Література

1. *Мейер Д. И.* Русское гражданское право [Текст] : в 2 ч. / Д. И. Мейер. — М., 1997 — 319 с.
2. *Цивільний кодекс України* [Текст] : прийнятий 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40—44. — Ст. 356.
3. *Господарський кодекс України* [Текст] : прийнятий Верхов. Радою України 16 січня 2003 р. № 436-IV // Голос України. — 2003. — 14 берез. (№ 49/50).
4. *Про страхування* [Текст] : Закон України від 7 березня 1996 р. № 85-96-ВР : в ред. Закону України від 4 жовтня 2001 р. № 2745-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 44. — Ст. 1951.
5. *Братусь С. Н.* Юридические лица в советском гражданском праве [Текст] / С. Н. Братусь. — М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. — 364 с.
6. *Мілаш В.* Інтерес як системоутворюючий конструктивний елемент підприємницького комерційного договору [Текст] / В. Мілаш // Вісн. госп. судочинства. — 2005. — № 6. — С. 74—80.
7. *Михайлов С. В.* Категория интереса в российском гражданском праве [Текст] : монографія / С. В. Михайлов. — М. : Статут, 2002. — 205 с.

8. *Вінник О.* Приватні та публічні інтереси, їх роль та відображення в господарському праві [Текст] / *О. Вінник* // Підприємництво, госп-во і право. — 2001. — № 4. — С. 6–9.
9. *Шиминова М. Я.* Основы страхового права России [Текст] / *М. Я. Шиминова.* — М. : Анкил, 1993. — 178 с.
10. *Чунаева А. А.* Категория цели в советской науке и ее методологическое значение [Текст] / *А. А. Чунаева.* — Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1979. — 147 с.
11. *Кожевников С. Н.* Социально-правовая активность личности [Текст] / *С. Н. Кожевников* // Сов. государство и право. — 1980. — № 9. — С. 20–27.
12. *Иоффе О. С.* Советское гражданское право [Текст]: учебник / *О. С. Иоффе.* — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1959. — 800 с.
13. *Грибанов В. П.* Интерес в гражданском праве [Текст] / *В. П. Грибанов* // Сов. гос-во и право. — 1967. — № 1. — С. 49–56.
14. *Грибанов В. П.* Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / *В. П. Грибанов.* — М. : Статут, 2000. — 411 с. — (Классика рос. цивилистики).
15. *Гражданское право* [Текст] : учебник / под ред. *А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого.* — М. : Проспект, 1998. — Ч. 2. — 784 с.
16. *Серебровский В. И.* Страхование [Текст] / *В. И. Серебровский.* — М. : Финиздат, 1927. — 144 с.
17. *Райхер В. К.* Общественно-исторические типы страхования [Текст] / *В. К. Райхер.* — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1947. — 270 с.
18. *Граве А. К.* Страхование [Текст] / *А. К. Граве, Л. А. Лунц.* — М. : Госюриздат, 1960. — 176 с.
19. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник торгового права (по изд. 1914 г.) [Текст]. — М. : Изд. бр. Башмачниковых, 1914. — 335 с.
20. *Серебровский В. И.* Избранные труды [Текст] / *В. И. Серебровский.* — М. : Статут, 1997. — 567 с.
21. *Шахов В. В.* Страхование [Текст] : учеб. для вуз. / *В. В. Шахов.* — М. : ЮНИТИ, 2003. — 311 с.
22. *Фогельсон Ю. Б.* Введение в страховое право [Текст] / *Ю. Б. Фогельсон.* — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юность, 2001. — 218 с.
23. *Воблый К. Г.* Основы экономики страхования [Текст] / *К. Г. Воблый.* — 2-е перераб. изд. — К. : Коопстрах, 1923. — 256 с.

24. *Фогельсон Ю. Б.* Конструкции «интерес» и «риск» в Гражданском кодексе [Текст] / Ю. Б. Фогельсон // Хоз-во и право. — 2003. — № 6. — С. 20–29.
25. *Идельсон В. Р.* Страхование право [Текст] : лекции, чит. преподавателем В. Р. Идельсоном в С.-Петербур. политехн. ин-те на экон. отд-нии, Страх. подотд. в 1907 году / В. Р. Идельсон. — М. : Анкил, 1993. — 96 с.
26. *Серебровский В. И.* Очерки советского страхового права [Текст] / В. И. Серебровский. — М. : Госиздат, 1926. — 184 с.
27. *Ойгензихт В. А.* Мораль и право: Взаимодействие. Регулирование. Поступок [Текст] / В. А. Ойгензихт. — Душанбе : Ирфон, 1987. — 312 с.
28. *Илларионова Т. И.* Механизм действия гражданско-правовых охранительных мер [Текст] : учеб. пособие / Т. И. Илларионова. — Свердловск : Изд-во УрГУ, 1980. — 32 с.
29. *Вітлінський В.* Концепція стратегії кредитного ризику [Текст] / В. Вітлінський // Банків. справа. — 2000. — № 1. — С. 13–16.
30. *Вітлінський В. В.* Фінансовий ризик і методи його вимірювання [Текст] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко // Фінанси України. — 2000. — № 5. — С. 13–23.
31. *Вітлінський В. В.* Економічний ризик і методи його вимірювання [Текст] / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарাপов. — К. : ІЗМН, 1996. — 400 с.
32. *Евдокимов Ф. И.* Учет риска в экономических расчетах [Текст] / Ф. И. Евдокимов, М. П. Зборщик, М. Э. Граф // Уголь Украины. — 1997. — № 7. — С. 6–8.
33. *Волосенко І.* Правова природа ризику в цивільному праві [Текст] / І. Волосенко // Юрид. Україна. — 2005. — № 5. — С. 39–43.
34. *Фогельсон Ю. Б.* Основные понятия страхового права [Текст] / Ю. Б. Фогельсон // Государство и право. — 2001. — № 8. — С. 17–29.
35. *Ігнатюк Л. А.* Поняття та ознаки інвестиційного ризику як одного з елементів страхового відношення [Текст] / Л. А. Ігнатюк // Часопис Київ. ун-ту права. — 2004. — № 3. — С. 46–51.
36. *Солодова О. О.* Врахування ризику при оцінці ефективності інвестиційних проєктів [Текст] / О. О. Солодова // Фінанси України. — 2000. — № 9. — С. 101–106.

37. *Шапошникова Е. Н.* Организация управления инвестиционными рисками [Текст] / Е. Н. Шапошникова // Менеджер. — 2000. — № 3. — С. 60–66.
38. *Пилипко Л. П.* Фінансовий аналіз як інструментарій оцінки ризику інвестора [Текст] / Л. П. Пилипко // Фінанси України. — 1997. — № 1. — С. 80–85.
39. *Цивільне право України* [Текст]: академ. курс : у 2 т / за заг. ред. Я. М. Шевченко. — К. : Ін Юре, 2003. — Т. 2 : Особлива частина. — 408 с.
40. *Страхове право України* [Текст]: навч. посіб. / за ред. Ю. О. Заїки. — К. : Істина, 2004. — 192 с.
41. *Брагинский М. И.* Договор страхования [Текст] / М. И. Брагинский. — М. : Статут, 2000. — 174 с.
42. *Харитонов Е. О.* Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства [Текст] : учеб. пособие / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. — К. : А.С.К., 2001. — 832 с.
43. *Пацурія Н. Б.* Страхове право України [Текст] : навч. посіб. / Н. Б. Пацурія. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 176 с.
44. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник [Текст] : словарь / Н. И. Кондаков. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Наука, 1975. — 717 с.
45. *Чапичадзе Я. А.* Правовое регулирование страховой деятельности в Украине [Текст] : учеб. пособие / Я. А. Чапичадзе. — Х. : Апекс+, 2004. — 416 с.
46. *Сербиновский Б. Ю.* Страховое право [Текст] : учеб. пособие для вуз. / Б. Ю. Сербиновский, В. Н. Гаркуша. — Ростов н/Д : Фенікс, 2004. — 416 с.
47. *Гордон М. В.* Радянське цивільне право [Текст] : навч. посіб. / М. В. Гордон. — 2-ге вид. — Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1966. — Ч. 2. — 315 с.
48. *Брагинский М. И.* Договорное право [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — изд. 2-е, испр. — М. : Статут, 1999. — Кн. 1 : Общие положения. — 848 с.
49. *Клапків М. С.* Методи ідентифікації фінансових ризиків [Текст] / М. С. Клапків // Фінанси України. — 2000. — № 1. — С. 39–46.

50. *Брагинский М. И.* Договорное право [Текст] / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. — Изд. доп., стереотип. (5-й завод). — М. : Статут, 2002. — Кн. 1 : Общие положения. — 848 с.
51. *Ноткин О.* К вопросу о кодификации страхового права [Текст] / О. Ноткин // Страх. обозрение. — 1894. — № 6. — С. 371–374.
52. *Идельсон В. Р.* Страховое право [Текст] : лекции, чит. преподавателем В. Р. Идельсоном в С.-Петербур. политехн. ин-те на Экон. отд-нии, Страх. подотд. / В. Р. Идельсон. — СПб. : Изд-во студ. кассы взаимопомощи, 1907. — 78 с.
53. *Цивільне право України* [Текст] : у 2 кн. : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — Кн. 2. — 784 с.
54. *Иоффе О. С.* Советское гражданское право. Общая часть : Право собственности. Общее учение об обязательствах [Текст] : курс лекций / О. С. Иоффе ; отв. ред. А. К. Юрченко. — Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1958. — 511 с.
55. *Спасибо-Фатеева І. В.* Спiрні питання недійсності правочинів [Текст] / І. В. Спасибо-Фатеева // Вісн. Академії правових наук України. — Х., 2007. — Вип. 3. — С. 95–106.
56. *Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками* [Електронний ресурс] : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 18 грудня 1996 р. № 1523 // Мега НаУ : проф. юрид. система. — Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=366020ю. — Заголовок з екрана.
57. *Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів* [Електронний ресурс] : затв. розпорядженням Держ. коміс. з регулювання ринку фінан. послуг України від 28 травня 2004 р. № 736 // Мега НаУ : проф. юрид. система. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0801-04>. — Заголовок з екрана.
58. *Про затвердження Тимчасового положення про товариство взаємного страхування* [Текст] : Постанова Каб. Міністрів України від 1 червня 1997 р. № 132 // Офіційний вісник України. — 1997. — № 6. — С. 64.